*Подсевак К. С.,**старший викладач кафедри англійської мови**факультету перекладознавства**Київського національного лінгвістичного університету*

КОГНІТИВНІ СКЛАДНИКИ КОНЦЕПТІВ-ОПОЗИЦІЙ ЛЮДИНА І ТЕХНІКА У ТВОРАХ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ РЕЯ БРЕДБЕРІ: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті описано когнітивні складники концептів-опозицій людина і техніка у творах наукової фантастики Рея Бредбері та здійснено їх порівняльний аналіз, що уможливило опис концептів людина і техніка як складників науково-фантастичної моделі світу та охарактеризувати підстави, на яких здійснюється протиставлення людини і техніки у творах письменника. У результаті дослідження здійснено реконструкцію концептів-складників мегаконцептів людина і техніка, які структуровано у вигляді фреймів, складниками яких є концепти-слоти, угруповані у парцели, які формують концептуальні домени.

Виявлено, що основою для співставлення концептуальних доменів мегаконцептів людина і техніка та їх складників є демонстрація антропоцентричного сприйняття людини і техніки у творах письменника. Співставленню підлягали концептуальні домени: 1) «людина як фізичний феномен» і «техніка як фізичний феномен»; 2) «людина як психологічний феномен» і «техніка як психологічний феномен»; 3) «людина як ментальний феномен» і «техніка як ментальний феномен»; 4) «людина як соціальний феномен» і «техніка як соціальний феномен».

Співставлення зазначених концептуальних доменів здійснено на основі дослідження як спільних і відмінних рис номенклатури парцел і концептів-слотів у межах концептуальних доменів, так і змістовного наповнення їхніх складників. У результаті проведеного аналізу концептуальної бінарної опозиції людина-техніка як складника науково-фантастичної моделі світу творів наукової фантастики Р. Бредбері визначено, що техніка наділена більш широким діапазоном можливих дій і є більш активною, ніж людина, у той час як людина перевершує техніку за критерієм здатності до психологічної або емоційної взаємодії зі світом; ширшим є діапазон ментальних якостей людини порівняно з технікою та здатність поставати повноцінним членом суспільства, що є недоступною для техніки.

Ключові слова: бінарна опозиція, концептуальна опозиція людина-техніка, фрейм, концептуальний домен, парцела, концепт-слот, зіставний аналіз.

Постановка проблеми. Оскільки концептуальна бінарна опозиція є явищем, яке лежить в основі конфетосфери, або картини світу, індивідуума і нації і втілюється у різних сферах життєдіяльності людини, втілення концептуальних бінарних опозицій у художньому тексті зумовлене природою літературної творчості. Аналіз втілення концептуальних бінарних опозицій у творчості окремого письменника дозволяє визначити особливості його світосприйняття та глибше пізнати його картину світу.

Хоча подвійне сприйняття навколишнього світу споконвічно властиве людському мисленню, вербальна репрезентація

концептуальних бінарних опозицій залежить від конкретного контексту та конкретного автора. З огляду на те, що початковий характер діалектичних уявлень про світоустрій («верх-низ», «високе-низьке», «жіноче-чоловіче», «проза-поезія» тощо) є двоїстим [1, с. 149], цілком зрозумілою є прихильність письменників до бінарних опозицій як засобу передачі свого ставлення до змальовуваної в їх творах художньої дійсності.

До таких письменників належить відомий американський письменник Р. Бредбері, який замислювався над духовними цінностями людства та сутністю навколишнього всесвіту у світлі вираженого у 1950-х роках у творчості авторів наукової фантастики протесту проти бездуховності «цивілізації споживання» з її гіпертрофовано розвинутою технікою і деградуючою масовою культурою, які пригнічують людську індивідуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен бінарної опозиції, проявляючись на основі протиставлення понять шляхом наповнення їх змістом, органічно корелює із засадничими настановами когнітивної лінгвістики – продемонструвати універсальні закономірності відображення навколишньої дійсності в людській свідомості та її мовній картині світу (М.Б. Антонова [2], О. Дубчак [3], А. Огар [4], О.О. Приходченко [5], О.В. Сахарова [6], Т.С. Семенін [7], Н.О. Стефанова [8], А.Р. Хайрутдінова [9], С.М. Щербина [10]). Проте огляд сучасних наукових джерел засвідчує необхідність всебічного осмислення феномену протиставлення людини і техніки у творчості Р. Бредбері, підгрунтям якого є виявлення когнітивних складників концептуальної бінарної опозиції людина-техніка як складника науково-фантастичної моделі світу, втіленої у творах наукової фантастики письменника.

Мета статті – здійснити інвентаризацію та зіставний аналіз когнітивних складників концептуальної бінарної опозиції людина-техніка як складника науково-фантастичної моделі світу у текстах наукової фантастики Р. Бредбері.

Виклад основного матеріалу. У результаті аналізу засобів вербалізації і когнітивних складників компонентів концептуальної опозиції людина-техніка у творах Р. Бредбері науково-фантастичного змісту (роман «451 градус за Фаренгейтом» (“Fahrenheit 451”) [11], збірка оповідань «Людина в картинках» (“The Illustrated Man”) [12] та окремі оповідання, такі як «Вбивця» (“The Murderer”) [13], «Посмішка» (“The Smile”) [14], «Гуркіт грому» (“A Sound of Thunder”) [15] і «Вельд» (“The Veldt”) [16]) виявлено 2187 вербальних репрезентантів бінарної опозиції «людина-техніка», що становить структурованих 186 концептів-слотів мегаконцептів людина і техніка, які постають основою для аналізу концептуальної опозиції

людина-техніка як одного із складників науково-фантастичної моделі світу Р. Бредбері.

Концепти-опозиції людина і техніка у творах Р. Бредбері є мегаконцептами, «вершинними концептами», навколо яких формується концептуальний простір автора як мережа поданих і комплексно взаємодіючих концептів із відповідними складниками [17, с. 120].

Розуміння концептів людина і техніка як мегаконцептів у структурі науково-фантастичної моделі світу зумовлює їх моделювання у вигляді фреймів як системи когнітивних складників концептів-опозицій людина і техніка, взаємопов'язаних між собою різними типами смислових відношень, а саме концептів-слотів, угрупованих у парцели, які формують домени – більші за обсягом концептуальні структури.

Когнітивними складниками мегаконцепту людина як концепту-опозиції у творах Р. Бредбері є концептуальні домени (далі – КД) «людина як фізичний феномен», «людина як психологічний феномен», «людина як ментальний феномен» і «людина як соціальний феномен», кожен із яких складається з парцел та окремих концептів-слотів. У складі мегаконцепту техніка як концепту-опозиції у творах наукової фантастики (далі – НФ) Р. Бредбері виділяються КД «техніка як фізичний феномен», «техніка як психологічний феномен», «техніка як ментальний феномен» і «техніка як соціальний феномен», у складі яких також виокремлюються парцели та окремі концепти-слоти.

У результаті моделювання фреймів мегаконцептів людина і техніка у творах наукової фантастики Р. Бредбері розглянуто спільну для обох мегаконцептів систему концептуальних доменів, які представлені парцелями та концептами-слотами, що уможлиблює зіставний аналіз когнітивних складників концептів-опозицій людина і техніка у розрізі кожного окремого концептуального домену.

Наявність у складі концептів-опозицій людина і техніка КД «людина як фізичний феномен» (314 засобів номінації,

далі – ЗН, 28,11%) і КД «техніка як фізичний феномен» (822 ЗН, 76,82%) зумовлена тим, що як людина, так і техніка у творах наукової фантастики Р. Бредбері є фізичними істотами, які існують у художній реальності, наділені певними фізичними характеристиками та здатні певним чином взаємодіяти з іншими об'єктами художньої реальності.

КД «людина як фізичний феномен» і КД «техніка як фізичний феномен» володіють спільними та відмінними рисами, які можуть бути представлені у вигляді схеми (Рис. 1).

Дослідження демонструє, що у складі КД «людина як фізичний феномен» і КД «техніка як фізичний феномен» парцели «фізичні дії» (27 ЗН, 242% для мегаконцепту людина і 340 ЗН, 31,78% для мегаконцепту техніка) співпадають як за назвою, так і за змістовим наповненням, структуруючи інформацію щодо фізичних дій людини і техніки по відношенню до навколишнього середовища. Аналіз концептів-слотів показує, що техніка представлена більш діяльнісним створінням, оскільки діапазон можливих дій, які можуть виконуватися технікою, є значно ширшим (5 концептів-слотів для мегаконцепту людина і 14 концептів-слотів для мегаконцепту техніка).

Повністю співвідносними за змістовим наповненням є також парцели «зовнішність» (107 ЗН, 9,58%) мегаконцепту людина і «зовнішні ознаки» (4 ЗН, 0,37%) мегаконцепту техніки, оскільки в обох випадках концепти-слоти зазначених парцел структурують інформацію щодо зовнішніх характеристик досліджуваного об'єкта. Аналогічним чином співставляються парцели «людське тіло» (18 ЗН, 1,61%) мегаконцепту людина і «компоненти предметів» (74 ЗН, 6,92%) мегаконцепту техніка з огляду на те, що в обох випадках концепти-слоти зазначених парцел структурують інформацію щодо структурних частин досліджуваного об'єкта.

Парцели «сприйняття органами чуття» (74 ЗН, 6,62% для мегаконцепту людина) і «сприйняття органами чуття людини» (134 ЗН, 12,52% для мегаконцепту техніка) спрямовані на

Рис. 1. Зіставний аналіз наповнення концептуальних доменів «людина як фізичний феномен» і «техніка як фізичний феномен»

людину – для мегаконцепту людина вони структурують інформацію щодо того, як людина сприймає інформацію щодо навколишнього світу через органи чуття, для мегаконцепту техніка – як техніка сприймається органами чуття людини.

Унікальною для КД «людина як фізичний феномен» є парцела «фізичний стан» (13 ЗН, 1,16%), яка структурує інформацію щодо станів людського тіла, які виникають у результаті взаємодії людини і техніки. Інформація подібного, але не аналогічного складу структурується парцелою «якісні ознаки» (70 ЗН, 6,54%) КД «техніка як фізичний феномен», що уособлює дані щодо ознак техніки, важливих для людини. Однак у цьому випадку співставлення може бути лише умовним, оскільки у випадку мегаконцепту людина фізичні стани виникають на основі реальної взаємодії з технікою, у той час як якісні ознаки техніки існують незалежно від фізичних дій людини.

Унікальною для мегаконцепту техніка є парцела «назви предметів» (200 ЗН, 18,69%), яка структурує інформацію щодо інвентарю технічних засобів, які оточують людину. Назви об'єктів передають їх видову належність, у той час як людина представлена лише одним видом – HUMAN BEING 'людина'.

Існування людської психіки та уособлення техніки як живої істоти дозволяє змоделювати КД «людина як психологічний

феномен» (493 ЗН, 44,13%) і КД «техніка як психологічний феномен» (82 ЗН, 7,66%) (Рис. 2).

Проведений аналіз демонструє повне формальне співпадіння парцел КД «людина як психологічний феномен» і КД «техніка як психологічний феномен», яке зумовлено тим, що уособлення техніки є наданням їй якостей людини, таким чином можливий перелік якостей для людини і техніки може бути спільним.

Однак фактичне співпадіння спостерігається лише між парцелами «психологічний стан» (46 ЗН, 4,12%) мегаконцепту людина і «психологічний стан» (32 ЗН, 2,99%) мегаконцепту техніка та «емоційний стан» (392 ЗН, 35,09%) мегаконцепту людина і «емоційний стан» (25 ЗН, 2,34%) мегаконцепту техніки. Незважаючи на таке співпадіння, інвентар концептів-слотів для зазначених парцел значно відрізняється (загалом 22 концепти-слоти для концепту-опозиції людина і 6 концептів-слотів для концепту-опозиції техніка), що демонструє абсолютну вторинність техніки за критерієм здатності до психологічної або емоційної взаємодії зі світом.

Антропоцентричність світосприйняття у текстах НФ Р. Бредбері також зумовлює неоднозначну спрямованість концептів-слотів парцел «емоційна оцінка» (55 ЗН, 4,92%) мегаконцепту людина і «емоційна оцінка» (25 ЗН, 2,34%) мегакон-

Рис. 2. Зіставний аналіз наповнення концептуальних доменів
«людина як психологічний феномен» і «техніка як психологічний феномен»

Рис. 3. Зіставний аналіз наповнення концептуальних доменів
«людина як ментальний феномен» і «техніка як ментальний феномен»

цепту техніка. В обох випадках оцінки генеруються людиною, що відрізняє людину від техніки.

Уособлення техніки також дозволяє змодельовати КД «людина як ментальний феномен» (242 ЗН, 21,66%) і КД «техніка як ментальний феномен» (18 ЗН, 1,68%) (Рис. 3).

Номенклатура парцел КД «людина як ментальний феномен» і КД «техніка як ментальний феномен» демонструє цілковиту ідентичність – в обох випадках КД представлені двома парцелями: «когнітивні дії» (54 ЗН, 4,83% для мегаконцепту людина і 2 ЗН, 0,19% для мегаконцепту техніка) і «персональні якості» (188 ЗН, 16,83% для мегаконцепту людина і 16 ЗН, 1,5% для мегаконцепту техніка), що викликано наданням техніці рис людини. Вторинність техніки по відношенню до людини у плані ментальних здібностей відбита у кількості концептів-слотів: загалом 10 концептів-слотів для концепту-опозиції людина і 4 концепти-слоти для концепту-опозиції техніка.

Найбільше розбіжностей виявлено при моделюванні КД «людина як соціальний феномен» (95 ЗН, 8,51%) і КД «техніка як соціальний феномен» (148 ЗН, 13,83%) (Рис. 4).

Дослідження демонструє, що для КД «людина як соціальний феномен» і КД «техніка як соціальний феномен» спільними є лише парцели «комунікативні дії» (65 ЗН, 5,82% для мегаконцепту людина і 19 ЗН, 1,78% для мегаконцепту техніка), які демонструють приблизно однакову кількість концептів-слотів (6 концептів-слотів для мегаконцепту людина і 7 концептів-слотів для мегаконцепту техніка), що доводить, що у творах НФ Р. Бредбері спілкування – один із ключових аспектів як для людини, так і для техніки.

Унікальна для КД «людина як соціальний феномен» парцела «професійна діяльність» (14 ЗН, 1,25%) має частковий зв'язок із парцелою «призначення предметів» (129 ЗН, 12,06%) КД «техніка як соціальний феномен», оскільки в обох випад-

Рис. 4. Зіставний аналіз наповнення концептуальних доменів «людина як соціальний феномен» і «техніка як соціальний феномен»

Рис. 5. Когнітивні складники концепту-опозиції людина і концепту-опозиції техніка: зіставлення

ках ідеться про корисність людини або техніки для сучасного їм суспільства. Зазначені парцели також демонструють однакову кількість концептів-слотів (7 концептів-слотів для мегаконцепту людина і 7 концептів-слотів для мегаконцепту техніка), що демонструє, що призначення людини і техніки є важливим аспектом взаємодії людини і техніки у творах НФ Р. Бредбері. Однак варто зазначити, що в обох випадках призначення об'єктів, структурованих концептами-опозиціями людина і техніка, визначається їх корисністю для людини і людського суспільства.

Відмінність між КД «людина як соціальний феномен» і КД «техніка як соціальний феномен» спостерігається у наявності в концепту-опозиції людина парцел на позначення соціального статусу людини: парцел «стать і вік» (10 ЗН, 0,9%) і «родинні стосунки» (6 ЗН, 0,54%), що свідчить про те, що у творах НФ Р. Бредбері лише людина, на відміну від техніки, є повноцінним членом суспільства. Відмінності спостерігаються і в кількісній репрезентації ЗН концептів-опозицій людина і техніка (Рис. 5).

Порівняльний аналіз формального складу концепту-опозиції людина і концепту-опозиції техніка демонструє, що наведені концепти-опозиції представлені однаковою кількістю концептуальних доменів (4 КД на кожен концепт-опозицію) та приблизно однаковою кількістю парцел (14 парцел для концепту-опозиції людина і 13 парцел для концепту-опозиції техніка), утворених співвідносною кількістю концептів-слотів (102 концепти-слоти для концепту-опозиції людина і 87 концептів-слотів для концепту-опозиції техніка), вербалізованих співвідносною кількістю засобів номінації (1117 ЗН для концепту-опозиції людина і 1070 ЗН для концепту-опозиції техніка).

Однак розподіл концептів-слотів і засобів номінації всередині парцел є нерівномірним. Зокрема, за кількістю концептів-слотів і ЗН найбільш чисельними парцелями концепту-опозиції людина є парцели «емоційний стан» (392 ЗН, 35,09%), «персональні якості» (188 ЗН, 16,83%), «зовнішність» (107 ЗН, 9,58%), «сприйняття органами чуття» (74 ЗН, 6,62%) і «комунікативні дії» (65 ЗН, 5,82%), що дозволяє засвідчити концентрацію автора на людському тілі та емоційних характеристиках людини в той час, як найбільш чисельними парцелями концепту-опозиції техніка є парцели «фізичні дії» (340 ЗН, 31,78%), «назви предметів» (200 ЗН, 18,69%), «сприйняття органами чуття людини» (134 ЗН, 12,52%), «призначення предметів» (129 ЗН, 12,06%), «компоненти предметів» (74 ЗН, 6,92%), «якісні ознаки» (70 ЗН, 6,54%), що акцентує увагу на активному функціонуванні техніки і її значному впливі на навколишній світ і широкому інвентарі технічних приладів і їх компонентів.

Висновки. Аналіз складників концептуальної бінарної опозиції людина-техніка як складника науково-фантастичної моделі художнього світу Р. Бредбері демонструє антропоцентричність підходу до цих двох явищ і розподіл між ними як між активним, фізичним (мегаконцепт техніка) та пасивним, мислячим, відчуваючим (мегаконцепт людина), що закладає підстави для аналізу концептуальної бінарної опозиції людина-техніка як інструменту побудови науково-фантастичної моделі світу у текстах наукової фантастики Р. Бредбері.

Література:

1. Денисов Ю.Н. Синонимический ряд в аспекте теории оппозиции. *Вестник ТГУ*. 2011. № 4 (96). С. 206–211.
2. Антонова М.Б. О роли концептуальных оппозиций в формировании лексико-семантических категорий английских адекватных имен. *Вестник Брянского государственного университета*. 2016. № 2. С. 144–149.
3. Дубчак О. Концептуальна опозиція в аспекті мовної інтерпретації. *Семантика мови і тексту* : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (м. Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський націон. у-т ім. В. Стефаника, 2012. С. 181–183.
4. Огар А. Вербалізація концептуальної опозиції НЕБО – ЗЕМЛЯ в українській поезії ХХ ст. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2016. С. 137–143.
5. Приходченко О.О. Концептуалізація опозицій життя – СМЕРТЬ у готичній картині світу (на матеріалі англійськомовних романів про вампірів) : дис. на здоб. наук. ступеня канд. філолог. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 267 с.
6. Сахарова О.В. Бінарні опозиційні концепти в українській мовній свідомості. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/55121/62-Sakharova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.09.2019).
7. Семегин Т.С. Динаміка семантичної структури бінарних концептів прекрасний / потворний в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філолог. наук: 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. 23 с.
8. Стефанова Н.О. Бінарна природа аксіологічних концептів. *Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches: Conference Proceedings* (Tbilisi, April 27–28, 2018). Tbilisi : Baltija Publishing. С. 163–167.
9. Хайрутдинова А.Р. Бинарные оппозиции как способ концептуализации художественной картины мира А.А. Кима (на материале произведений «Онлирия», «Близнец», «Поселок кентавров») : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филолог. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Казанский (Приволжский) федеральный университет. Казань, 2012. 21 с.
10. Щербина С.М., Гоца Н.М. Онтологічна сутність бінарних концептів та основні підходи до їх вивчення у сучасній лінгвоконцептології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2014. № 13. С. 157–160.
11. Bradbury R. Fahrenheit 451. URL: <https://www.secret-satire-society.org/wp-content/uploads/2014/01/Ray-Bradbury-Fahrenheit-451.pdf> (дата звернення: 17.09.2019).
12. Bradbury R.D. The Illustrated Man. URL: <https://csuclt.files.wordpress.com/2013/03/illustrated-man-by-ray-bradbury.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).
13. Bradbury R.D. The Murderer. URL: <http://www.sediment.uni-goettingen.de/staff/dunkl/zips/The-Murderer.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).
14. Bradbury R.D. The Smile. URL: <http://raybradbury.ru/library/story/52/9/0/> (дата звернення: 20.09.2019).
15. Bradbury R.D. A Sound of Thunder. URL: <http://www.astro.sunysb.edu/fwalter/AST389/ASoundofThunder.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).
16. Bradbury R.D. The Veldt. *The Saturday Evening Post*. 1950. URL: <https://repositorio.ufsc.br/bitstream/handle/123456789/163728/The%20Veldt%20-%20Ray%20Bradbury.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.09.2019).
17. Молокова О.Ф. Мезоконцепт ЧАС у межах динаміки текстового мегаконцепту ПАМ'ЯТЬ (на матеріалі творів П. Модіано). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. № 3. С. 120–125.

Podsievak K. Cognitive components of concepts-oppositions HUMAN and TECHNOLOGY in the science fiction works by Ray Bradbury: comparative analysis

Summary. The article describes the cognitive components of the concepts-oppositions HUMAN and TECHNOLOGY in the works of science fiction by Ray Bradbury and presents their comparative analysis which allows to describe the concepts HUMAN and TECHNOLOGY as the components of the science fiction model of the world and to characterize the grounds of opposing human and technology in the works by this writer. As a result of the study, the concepts – components of megaconcepts HUMAN and TECHNOLOGY WERE reconstructed and structured in the form of frames, the components are concepts-slots grouped into parcels that form conceptual domains.

It was revealed that the basis for comparing the conceptual domains of the megaconcepts HUMAN and TECHNOLOGY and their components is anthropocentric perception of human and technology in the writer's works. The following conceptual domains were compared: 1) "human as a physical phenomenon" and "technology as a physical phenomenon"; 2) "human as a psychological phenomenon" and "technology

as a psychological phenomenon"; 3) "human as a mental phenomenon" and "technology as a mental phenomenon"; 4) "human as a social phenomenon" and "technology as a social phenomenon".

Comparing these conceptual domains was performed both on the basis of common and distinctive features in the nomenclature of parcels and concepts-slots within the conceptual domain, as well as on the sense content of its constituents. An analysis of the conceptual binary opposition HUMAN-TECHNOLOGY as a component of the science-fiction model of the science fiction world by R. Bradbury determined that technology has a wider range of possible actions and is more active than human, while human is superior to technology on the criterion of the ability to interact psychologically or emotionally with the world, the broader range of mental qualities of a human compared to technology, and the ability to become a full member of society that is inaccessible for technology.

Key words: binary opposition, conceptual opposition HUMAN-TECHNOLOGY, frame, conceptual domain, parcelle, concept-slot, comparative analysis.